

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
Β' ΤΑΞΗΣ ΕΝΙΑΙΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
2002

ΕΚΦΩΝΗΣΕΙΣ

ΟΜΑΔΑ Α'

- A1.** Να γράψετε στο τετράδιό σας τον αριθμό των δεδομένων της **Στήλης Α** και δίπλα σε κάθε αριθμό το γράμμα του δεδομένου της **Στήλης Β**, που αντιστοιχεί σωστά.

Στήλη Α	Στήλη Β
1. Ρουσσό	α. Κάθε μορφή ελευθερίας και ιδιαίτερα η πνευματική είναι υπόθεση του κοινού νου.
2. Μπεκαρία	β. Επειδή η εξουσία πρέπει να σταματά την εξουσία, επιβάλλεται η διάκριση των εξουσιών.
3. Μοντεσκιέ	γ. Η παραβίαση της συμφωνίας εκ μέρους των κυβερνώντων παρέχει αυτόματα στο λαό το δικαίωμα αντιμετώπισης της βίας με τη βία.
4. Βολταίρος	δ. Η παιδαγωγική μέθοδος πρέπει να βασίζεται στη φυσική διδασκαλία.
	ε. Ο εξανθρωπισμός της ποινικής δικαιοσύνης είναι αναγκαίος.
	στ. Το κράτος δεν πρέπει να παρεμβαίνει στην οικονομική δραστηριότητα με δασμούς και φόρους.

Μονάδες 8

- A2.** Να δώσετε το περιεχόμενο των ακόλουθων ιστορικών όρων:

- α.** Σκλαβηνίες
- β.** Κουατροτσέντο
- γ.** Ιερή Εξέταση
- δ.** Φυσιοκράτες.

Μονάδες 12

- A3.** Πώς συντελέστηκε ο εκχριστιανισμός των Σλάβων της Μοραβίας και ποια αποτελέσματα είχε;

Μονάδες 12

- A4.** Ο Ρήγας Βελεστινλής ανέπτυξε πλούσια μεταφραστική και πρωτότυπη συγγραφική δραστηριότητα.

Ποια ήταν τα έργα του και σε τι απέβλεπε μ' αυτά;

Μονάδες 18

ΟΜΑΔΑ Β΄

- B1.** Μελετώντας τα παρακάτω παραθέματα και αξιοποιώ-ντας τις σχετικές μ' αυτά ιστορικές σας γνώσεις να εξηγήσετε το μίσος των Βυζαντινών κατά των Λατίνων, που συμπυκνώνεται στην περίφημη φράση του μεγάλου δούκα Λουκά Νοταρά, όταν πληροφορήθηκε την ένωση των εκκλησιών (1438-1439): "είναι προτιμότερο να δώ να κυριαρχεί στην αγορά της Πόλης το φακίολι (τουρμπάνι) των Τούρκων παρά η καλύπτρα των Λατίνων".

ΠΑΡΑΘΕΜΑ Α΄

Οι Σταυροφόροι βάλανε ξανά φωτιά στην Πόλη, για ν' ανοίξουνε δρόμο και κατά το σούρουπο καταλάβανε το βορειοδυτικό τμήμα της Κωνσταντινούπολης, τη συνοικία των Βλαχερνών. Η τρίτη αυτή πυρκαϊά, που κράτησε ίσαμε την άλλη μέρα το βράδυ, συνέχισε την καταστροφή της μεγάλης πόλης. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Γάλλου χρονογράφου Βιλλεαρ-δουΐνου "υπάρχουνε περισσότερα σπίτια καμένα απ' όσα γερά στις τρεις πιο μεγάλες πόλεις του βασιλείου της Γαλλίας".(...)

Αφού η πυρκαϊά χώρισε τους αντιπάλους, ο Μούρτζουφλος προσπάθησε μάταια ν' ανασυντάξει το στρατό του. (...)

Όταν πια ο Μούρτζουφλος είδε πως του ήταν αδύνατο να κρατήσει την άμυνα, έφυγε προστατευόμενος από το σκοτάδι της νύχτας. Οι ιππότες εκμεταλλευόμενοι την αναρχία που ακολούθησε τη φυγή του καταλάβανε την πόλη ολόκληρη (13 του Απρίλη του 1204).

Τότες άρχισε η καταστροφή και η καταλήστευση της Κωνσταντινούπολης, που έμεινε ξακουστή στα χρονικά του Μεσαίωνα. Την καταστροφή αυτή την κράτησε χρόνια και χρόνια στην ανάμνησή της όλη η Ανατολή. Δώδεκα ώρες ύστερα από το τέλος της μάχης οι Σταυροφόροι αρχίσανε τη συστηματική λεηλασία. (...)

Τρία μερόνυχτα οι πεινασμένοι και εξαγριωμένοι από τη μακρόχρονη πολιορκία στρατιώτες λεηλατούσανε την πόλη. (...)

Οι Σταυροφόροι καταστρέψανε ανελέητα όλα τα έργα της αρχαίας τέχνης που είχαν συγκεντρώσει ο Κωνσταντίνος και οι διάδοχοί του. (...)

Οι βυζαντινές πηγές αναφέρουνε τα πιο όμορφα και ονομαστά αριστουργήματα της τέχνης που καταστρέψανε οι Σταυροφόροι. Η μαζική αυτή καταστροφή των πνευματικών προϊόντων, που συγκεντρώθηκαν από αιώνες, έκαμε μεγάλη ζημιά στον ίδιο τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Ωστόσο, ακόμα κι αν η τέταρτη Σταυροφορία θεωρηθεί αποκλειστικά ληστρική επιχείρηση, και τέτοια πραγματικά στάθηκε, τα αποτελέσματά της ήταν πολύ κερδοφόρα για τη Δύση. Έτσι οι Σταυροφόροι βρέθηκαν να κατέχουν, εκτός απ' όσα είχαν αρπάξει σαν άτομα, σύμφωνα με όσα λέγει ένας από τους ιστορικούς τους, (ο Βιλλεαρδουΐνος), τόσα πολλά λάφυρα, που κανένας δε θα μπορούσε να εκτιμήσει την αξία τους.

Μ. Λεφτσένκο, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, σελ.318 (Διασκευή)

ΠΑΡΑΘΕΜΑ Β΄

Το μίσος, που χρόνο με το χρόνο μεγάλωνε ανάμεσα στους κατακτητές και ντόπιους, δεν άργησε να πάρει μεγάλες διαστάσεις.

Οι Λατίνοι περιφρονούσαν τους Έλληνες που είχαν ανώτερο πολιτισμό. Επέβαλλαν τη δική τους γλώσσα και εκβιάζανε και αναγκάζανε τους ντόπιους ν' ασπαστούν τον καθολικισμό. Έτσι οι δογματικές αντιθέσεις οξύνθηκαν πάλι και το εκκλησιαστικό σχίσμα έγινε αγεφύρωτο. Η ορθοδοξία έγινε κι αυτή τη φορά η αντιστασιακή ιδεολογία που κρατούσε τους Βυζαντινούς σε αναβρασμό και τους έσπρωχνε να οργανώσουν κινήματα ενάντια στους Λατίνους. Και κάθε φορά που παρουσιαζόταν ευκαιρία δεν έκρυβαν τα αντιδυτικά και αντιπαπικά αισθήματά τους.

Γιάννη Κορδάτου, *Ιστορία της Ελλάδας*, τόμος VIII, σελ. 15.

Μονάδες 25

- B2.** Αντλώντας στοιχεία από τις πηγές και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις να προσδιορίσετε τον τύπο του ανθρώπου που οραματιζόνταν να διαμορφώσουν οι ανθρωπιστές.

ΠΗΓΗ Α΄

Θέλω τον αυλικό ευγενή, πνευματώδη, ευφυή και χαριτωμένο. Εκτιμώ ότι το πραγματικό επάγγελμα του αυλικού πρέπει να είναι αυτό της ενασχόλησης με τα όπλα· οφείλει να είναι δυνατός και φοβερός ενώπιον των εχθρών, αλλά σε όλες τις άλλες περιπτώσεις να είναι ανθρωπίνος, μετρημένος και σοβαρός.

Θέλω να γνωρίζει όχι μόνον τα λατινικά αλλά και τα ελληνικά, να γνωρίζει να γράφει σε στίχους και σε πεζό. Θα ήθελα επίσης να κατέχει πολλές ξένες γλώσσες.

Θα έπρεπε εξίσου να ξέρει να κολυμπά, να αθλείται στο τρέξιμο και τη λιθοβολία. Η μόρφωσή του θα μου φαινόταν ανεπαρκής, αν δεν είχε γνώσεις μουσικής.

Baldassar Castiglione, *Το βιβλίο του αυλικού* (1528).

ΠΗΓΗ Β΄

Περιμένω και θέλω να μάθεις τέλεια τις γλώσσες: πρώτα τα ελληνικά, όπως θέλει ο Κοϊντιλιανός. Έπειτα τα λατινικά, τα εβραϊκά για την Αγία Γραφή, τα χαλδαϊκά και τα αραβικά για τους ίδιους λόγους. Και θέλω να διαμορφώσεις το ύφος σου στα ελληνικά μιμούμενος τον Πλάτωνα και στα λατινικά μιμούμενος τον Κικέρωνα. Επιθυμώ να μην υπάρχει γνώση επιστημονική που να μην την έχεις στη μνήμη σου. (...)

Και στη γνώση της φυσικής ιστορίας θέλω να επιδοθείς με ζήλο, για να μην υπάρχει είδος ψαριού σε θάλασσα, ποτάμι και πηγή που να το αγνοείς, να γνωρίζεις όλα τα πουλιά του ουρανού, όλα τα δένδρα, τα φυτά του δάσους, όλα τα είδη χόρτων της γης, όλα τα μέταλλα. (...)

Τέλος... όταν γίνεις άντρας, οφείλεις να αφήσεις την ήρεμη ζωή και την ησυχία των σπουδών, για να μάθεις την τέχνη του ιππότη και των όπλων, ώστε να μπορείς να υπερασπίζεσαι το σπίτι μας και να βοηθάς τους φίλους μας σε όλες τις δύσκολες στιγμές που προκαλούνται από τις ενέργειες των κακοποιών.

Fr. Rabelais, *Pantagruel* (1532), κεφ. VIII.

Μονάδες 25

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

A.1

1. δ
2. ε
3. β
4. α

A.2

- α. **Σκλαβηνίες:** σελ.15 «Στα εδάφη ... γηγενή πληθυσμό», σελ.34 «Οι πρώτοι πολιτικοί ... Κροατών».
- β. **Κουατροτσέντο:** σελ. 164 «Ο 15^{ος} αιώνας ... τέχνης» .
- γ. **Ιερή Εξέταση:** σελ.196 «Παράλληλα, επιχειρήθηκε ... πυρά».
- δ. **Φυσιοκράτες:** σελ. 248 «Εναντίον της οικονομικής ... αντίληψής τους

A.3

σελ. 54: «Επακολούθησε ... εραποστολή»

A.4

σελ. 243-244: «Ο Ρήγα Φεραίος ... Θούριο»
σελ. 288: «Πολύπλευρη είναι ... Διαφωτισμού»

B.1

Η όλη αρνητική στάση των Βυζαντινών και τα αισθήματα μίσους κατά των Λατίνων σχετίζονται άμεσα βέβαια με την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από σταυροφόρους της τέταρτης σταυροφορίας και τα έκτροπα που επακολούθησαν.

Πιο συγκεκριμένα, τον Ιανουάριο του 1203 οι σταυροφόροι αποδέχτηκαν τις προτάσεις του Φιλίππου Σουηβού να αναλάβουν την αποκατάσταση στο βυζαντινό θρόνο του Ισαάκιου Β' Αγγέλου, έναντι 200.000 αργυρών μάρκων και τη διάθεση εκστρατευτικού σώματος 10.000 ανδρών, για να συνδράμει τις επιχειρήσεις. Αποφασίστηκε να συνεχιστεί η εκστρατεία της Τέταρτης Σταυροφορίας (παρά τα ποικίλα οργανωτικά-οικονομικά προβλήματα και τις δριμύτατες κατηγορίες του πάπα Ιννοκέντιου Γ' για την άλωση και καταστροφή της πόλης Ζάρας), ενώ αφέθηκε ανοικτό το ενδεχόμενο επίθεσης κατά της Κωνσταντινούπολης. Η απόφαση της επίθεσης φαίνεται ότι οριστικοποιήθηκε στην Κέρκυρα, ενδιάμεσο σταθμό τις εκστρατείας και οι σταυροφόροι έφθασαν μπροστά στα τείχη της Βασιλεύουσας στις 8 Ιουνίου 1203.

Γενική ήταν η εντύπωση ότι η παραμονή τους στην Κωνσταντινούπολη θα ήταν προσωρινή και μετά την αποκατάσταση του Ισαάκιου Β' Αγγέλου θα απέπλεαν με προορισμό τους Αγίους Τόπους. Οι Λατίνοι κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη στις 17 Ιουλίου του ίδιου χρόνου και αποκατέστησαν τον τυφλό Ισαάκιο, αλλά παρέμειναν, για να διαχειριστούν. **Η αντιπαράθεσή με τον πληθυσμό της πρωτεύουσας οξύνθηκε εξαιτίας της αλαζονικής συμπεριφοράς των Λατίνων, οι οποίοι επέβαλαν και βαρύτατη φορολογία.** Την έκρυθμη κατάσταση εκμεταλλεύτηκε ο Αλέξιος Ε' Δούκας Μούρτζουφλος, για να ανατρέψει τον Αλέξιο Δ' Άγγελο, διάδοχο στο θρόνο του Ισαακίου Β', που πέθανε ξαφνικά.

Στα τέλη Μαρτίου του 1204 οι σταυροφόροι συνυπέγραψαν τη συμφωνία **διανομής της Ρωμανίας**. Η επιχείρηση της άλωσης πραγματοποιήθηκε στις 13 Απριλίου 1204, ενώ ο αυτοκράτορας Αλέξιος Ε'

είχε τραπεί προηγουμένως σε φυγή εγκαταλείποντας την Κωνσταντινούπολη στις **άγριες διαθέσεις των σταυροφόρων**. Αυτοί για να αντιμετωπίσουν τις δυνάμεις του Μούρτζουφλου, που αντιστέκονταν, πυρπόλησαν επανειλημμένα την Πόλη και κατάφεραν να καταλάβουν το ίδιο βράδυ το βορειοδυτικό τμήμα της, τη συνοικία των Βλαχερνών. Οι διαδοχικοί εμπρησμοί της Βασιλεύουσας που διήρκεσαν μια ολόκληρη μέρα είχαν ως αποτέλεσμα την ολοσχερή καταστροφή μεγάλου αριθμού σπιτιών (*περισσότερα σπίτια καμμένα απ' όσα γερά υπάρχουν στις τρεις μεγάλες πόλεις του βασιλείου της Γαλλίας*, σύμφωνα με τη σχετική μαρτυρία του Γάλλου χρονογράφου Βιλλεαρδουίνου) και εξανάγκασαν τις αντιμαχόμενες δυνάμεις να χωρίσουν. Ο Μούρτζουφλος αδυνατώντας να ανασυντάξει τις δυνάμεις του και να κρατήσει την άμυνα έφυγε προστατευμένος από το σκοτάδι της νύχτας και οι ιππότες εκμεταλλευόμενοι την αναρχία που ακολούθησε τη φυγή του ολοκλήρωσαν την κατάληψη της πόλης.

Κύριοι της Βασιλεύουσας οι σταυροφόροι, επέβαλαν τώρα το δίκαιο του κατακτητή. Οι σφαγές και οι λεηλασίες ξεπέρασαν κάθε προηγούμενο, καθώς οι πεινασμένοι και εξαγριωμένοι από τη μακρόχρονη πολιορκία σταυροφόροι ρίχτηκαν με πρωτοφανές μένος στην αρπαγή. Η δήμευση της βυζαντινής πρωτεύουσας έγινε με συστηματικό και μεθοδευμένο τρόπο, διήρκεσε τρεις ημέρες και είχε ως συνέπεια τη μαζική καταστροφή συγκεντρωμένων από αιώνες αριστουργημάτων τέχνης που ζημίωσε σε σημαντικό βαθμό τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Η όλη επιχείρηση της άλωσης της Κωνσταντινούπολης μετέτρεψε την Τέταρτη Σταυροφορία σε κερδοφόρα ληστρική επιδρομή, που απέφερε (σύμφωνα πάλι με τον Βιλλεαρδουίνο) στους σταυροφόρους, ατομικά και συλλογικά, λάφυρα ανεκτίμητης αξίας. Επιπλέον, πολύτιμα έργα τέχνης διοχετεύτηκαν στη Δύση, για να κοσμήσουν τους καθεδρικούς ναούς και τα φεουδαρχικά ενδαιτήματα.

Η καταστροφή και καταλήστευση της Κωνσταντινούπολης έμεινε ξακουστή στα χρονικά του Μεσαίωνα, και διατηρήθηκε άσβεστη για χρόνια στη συλλογική μνήμη της Ανατολής, ζωγραφισμένη με τα πιο μελανά χρώματα.

Στη θέση της παλαιάς αυτοκρατορίας που καταλύθηκε από τους Ενετούς και τους Φράγκους το 1204 δημιουργήθηκε ένα μωσαϊκό βασιλείων και ηγεμονιών. Το χρονικό διάστημα που ακολούθησε (Λατινοκρατία, 1204 - 1261) επέτεινε το μίσος ανάμεσα στους κατακτητές και το ελληνικό στοιχείο, καθώς οι Λατίνοι περιφρονούσαν τους Έλληνες και τον ανώτερο πολιτισμό τους και επιχειρούσαν τον εκλατινισμό των κατακτημένων επιβάλλοντας τη δική τους γλώσσα και υποχρεώνοντας τους ντόπιους να αποδεχτούν τον καθολικισμό. Πάντως ο αγροτικός πληθυσμός αντιστάθηκε στους λατίνους κυρίως του, όχι τόσο εξαιτίας της υπεροψίας των κατακτητών, όσο εξαιτίας της δογματικής διαφοράς, μερικές φορές υπό την ηγεσία εκπροσώπων της αριστοκρατίας, όπως ήταν ο **άρχων** της Κορίνθου και Αργολίδας Λέων Σγουρός. Άμεσο αποτέλεσμα ήταν η όξυνση των δογματικών διαφορών που κατέστησε αγεφύρωτο το εκκλησιαστικό σχίσμα, καθώς οι Βυζαντινοί ανέδειξαν την ορθοδοξία σε αντιστασιακή ιδεολογία.

Η συσπείρωσή τους γύρω από την Ορθοδοξία έδωσε τη δυνατότητα στους Βυζαντινούς να παραμείνουν σε αναβρασμό και να οργανώνουν κινήματα κατά των Λατίνων εκδηλώνοντας απροσχημάτιστα αντιδυτικό-αντιπαπικό μίσος. Αυτή η κατάσταση συνεχίστηκε μέχρι τις 25 Ιουλίου του 1261, όταν η προϊούσα διάλυση της Φραγκοκρατίας επέτρεψε την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης και την παλινόρθωση του Βυζαντίου.

Καταληκτικά, το μίσος των Βυζαντινών λοιπόν κατά των Λατίνων έχει τις ρίζες του στην κατάληψη και λεηλασία της Πόλης από τους σταυροφόρους και συνάμα στη χαλεπή περίοδο της Λατινοκρατίας που επακολούθησε. Ιδιαίτερα όμως σημαντικό ρόλο στην όλη εχθρική αντιμετώπιση των Δυτικών και στην καλλιέργεια του οξύτατου αντιδυτικού μένους διαδραμάτισε η θρησκευτική έριδα

Ανατολής - Δύσης (Σχίσμα από το 1054), που οξύνθηκε και μετά την ανάκτηση της Πόλης, καθώς ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος (1261 - 1282) προκειμένου να αντιμετωπίσει τη δυτική επιθετικότητα και να αποκαταστήσει τη βυζαντινή κυριαρχία στα ελλαδικά εδάφη, άσκησε ιδιόμορφη εξωτερική πολιτική με επιπτώσεις στο εσωτερικό του Βυζαντίου. Επειδή κέντρο των λατινικών επιθετικών ενεργειών ήταν η Σικελία, για να παρεμποδίσει τη συμμαχία του παπισμού με τους βασιλείς της Σικελίας (αρχικά Μανφρέδο και αργότερα Κάρολο τον Ανδεγαυό) επέλεξε να αποδεχτεί την εκκλησιαστική Ένωση με τη Ρώμη, η οποία επιβεβαιώθηκε από τη σύνοδο της Λυών (1275), προκάλεσε όμως **βαθιά εσωτερική κρίση** και συσείρωσε τους αντίπαλους της Ένωσης στο κόμμα των Αρσενιτών με αποτέλεσμα ο Μιχαήλ, πεπεισμένος για την ορθότητα της πολιτικής του να προβεί σε διώξεις και φυλακίσεις των διαφωνούντων. Η ίδια εσωτερική κρίση τάλανισε το Βυζάντιο και μετά το 1425, όταν τις τύχες του Βυζαντίου ανέλαβε ο Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος (1425-1448), ο οποίος έκανε μια τελευταία προσπάθεια να εξασφαλίσει βοήθεια από τη Δύση. Στη σύνοδο της Φερράρας - Φλωρεντίας δέχθηκε την πλήρη υποταγή της Ορθοδοξίας στην Καθολική Εκκλησία (1438 - 1439). Η Ένωση διεύρυνε το χάσμα τελικά, καθώς ο βυζαντινός λαός απέρριψε με φανατισμό τις συμφωνίες, ενώ η αναμενόμενη συμπαράσταση από τη Ρώμη δεν ήλθε ποτέ. Η εξαναγκαστική-εκβιαστική Ένωση των Εκκλησιών προκάλεσε το θρησκευτικό αίσθημα των Βυζαντινών και όξυνε τα αισθήματα μίσους κατά των Λατίνων, τα οποία συμπυκνώνονται στη περίφημη φράση του μεγάλου δούκα Λουκά Νοταρά, όταν πληροφορήθηκε την Ένωση : *«είναι προτιμότερο να δω να κυριαρχεί στην αγορά της Πόλης το φακίολι (τουρμπάνι) των Τούρκων παρά η καλύπτρα των Λατίνων!»*

Σχετικά χωρία :

σελ. 113 - 115: Τον Ιανουάριο του 1203 ... φεουδαρχικά ενδιαιτήματα.
σελ. 126: Στη θέση της παλαιάς ... αποικιακό κράτος.
σελ. 127 - 128: Πάντως ο αγροτικός ... της Αυτοκρατορίας.
σελ. 132: Μετά την ανάκτηση ... διώξεις και φυλακίσεις.
σελ. 145: Το 1425 τις τύχες ... των Λατίνων!

B.2

Στην **πηγή Α** προβάλλονται τα χαρακτηριστικά του καθολικού ανθρώπου και διαχωρίζονται σε σωματικά, πνευματικά και ψυχικά.

- Τα **σωματικά** χαρακτηριστικά αφορούν στην ενασχόληση με τα όπλα και στη σωματική ρώμη που πρέπει να αναπτύξει ο καθολικός άνθρωπος με την άσκηση στο τρέξιμο και τη λιθοβολία.
- Τα **πνευματικά** χαρακτηριστικά αφορούν στην ενασχόληση με το λατινικά και τα ελληνικά, τη δυνατότητα γραφής σε πεζό αλλά και έμμετρο και τέλος τη γνώση και ξένων γλωσσών.
- Τέλος στα **ψυχικά** χαρακτηριστικά αναφέρεται η ευφυΐα και η χάρη σε συνδυασμό με το μέτρο, τη σοβαρότητα αλλά και την ανθρωπιά.

Στην **πηγή Β** διακρίνουμε τέσσερις στόχους που πρέπει να κυριαρχούν στην εκπαίδευση του καθολικού ανθρώπου.

- **Πρώτος στόχος** είναι η γλωσσομάθεια με τη χρήση ελληνικών, λατινικών, εβραϊκών (για τη μελέτη της Αγίας Γραφής), χαλδαϊκών αλλά και αραβικών. Μάλιστα επισημαίνεται όχι η απλή γνώση των

ελληνικών και λατινικών αλλά η εμβάθυνση σύμφωνα με σημαντικούς δασκάλους (Πλάτων και Κικέρωνας).

- **Δεύτερος στόχος** είναι η ενασχόληση με τις επιστήμες.
- **Τρίτος στόχος** είναι η ενασχόληση με τη φυσική ιστορία, ώστε να υπάρχει άμεση εμπειρία για όλα τα φυσικά είδη.
- **Τέταρτος και τελευταίος στόχος** είναι απόκτηση πολεμικής ανδρείας με τη γνώση της τέχνης του ιππότη και των όπλων, ώστε να προβαίνει ο καθολικός άνθρωπος στην υπεράσπιση του σπιτιού του αλλά και των φίλων του.

Σχετικά χωρία :

σελ. 173: «Οι ανθρωπιστές ... για τη μοίρα του».